

АБУ АЛИ ИБН СИНО

Тиб қонунлари

АБУ АЛИ ИБН СИНО

Тиб қонунлари

УЧ ЖИЛДЛИК САЙЛАНМА

1
ЖИЛД

Kitobxon.Com

ТОШКЕНТ
АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ
НОМИДАГИ
ХАЛҚ МЕРОСИ
НАШРИЁТИ

Ибн Сино, Абу Али

Тиб қонунлари: (Уч жилдлик сайланма). (Тузувчилар: У. Каримов, Ҳ. Ҳикматуллаев). Ж. 1. Т.; А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.— 304 б.

Шайхурраис Абу Али ибн Сино авлодларга катта мерос қолдирди. Унинг тиббиёт, илоҳиёт, мантик, адабиёт соҳасига доир ўнлаб нодир асарлари хануз ўз қимматини йўқотмаган.

Азиз китобхон! Ибн Сино «Тиб қонунлари»га бўлган талаб-истакларни ҳисобга олиб, нашриётимиз бу қомусий китобни 3 жилдлик сайланма ҳолида чоп этишни лозим кўрди. Қўлингиздаги 1-жилдда ҳозирда ҳам кенг тарқалган айрим касалликлар ва уларни даволаш учун ишлатиладиган содда ва мураккаб дориларга оид тавсияларга кенг ўрин берилди.

«Тиб қонунлари» — Шарқ табобатига қизиқувчи барча китобхонларга мўлжалланган.

Тузувчилар ва нашрга тайёрловчилар: Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси муҳбир аъзоси Убайдулла ҚАРИМОВ, Беруний мукофоти совриндори Ҳамидулла ҲИҚМАТУЛЛАЕВ

Ибн Сино, Абу Али. Канон медицина В 3 т. Т. 1.

Мухаррир **Тоҳир ИБРОҲИМ**

ББК 5г,

С 4101000000 — 39 24—93
М 361 (04)—93

© Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993 йил.

ISBN 5 — 86484 — 054 — 8

АБУ АЛИ ИБН СИНО ВА УНИНГ «ТИБ ҚОНУНЛАРИ» ҲАҚИДА

Жахон фани, хусусан табобат илми тараккиётига улкан ҳисса қўшган Абу Али ибн Сино Ўрта Осиё тупроғидан етишиб чиккан ватандош алломаларимиздан бири ҳисобланади. У 370-ҳижрий йили сафар ойининг бошида (яъни 980-йил август ойининг иккинчи ярмида) Бухоро яқинидаги Афшана кишлоғида дунёга келади, беш ёшга киргач, Ибн Синолар оиласи пойтахт — Бухорога кўчиб келади ва уни ўқишга берадилар. Ибн Сино аввал Куръон, тил ва адабиёт дарсларини ўқийди ва ўн ёшга етар-етмас бу дарсларни тўла ўзлаштириб олади. Айни вақтда у мантик, ҳисоб, алжабр, хандаса ва фалакиёт билан ҳам шуғулланади. Шу билан бирга Ибн Сино табиий фанларни, хусусан табобатни севиб ўрганadi. У ўзининг туғма истеъдоди ва фавқулodда меҳнатсеварлиги туфайли дарсларини осонлик билан ўзлаштирар ва ҳатто муаллимларига номаълум бўлган нарсаларни ҳам китобдан мустақил ўқиб ўрганарди. Айниқса тиб илмида у жуда тез камол топа бошлайди. «Тиб илми, — деб ёзади Ибн Сино ўз таржимаи ҳолида, — кийин илмлардан эмас, шу сабабдан қиска муддат ичида бу (фанда жуда) илғорлаб кетдим, энди ҳатто билимдон табиблар ҳам келиб хузуримда тиб илмидан сабоқ оладиган бўлдилар. Беморларни ҳам даволаб турардим ва (шу йўсинда) орtdирган тажрибаларим натижасида муолижа эшиклари менга шу қадар (кенг) очилиб кетдики, уни таърифлаб бериш кийин»¹.

Ибн Сино ўн етти ёшидаёқ Бухоро халқи орасида мохир табиб сифатида донг чикарди. Ўша кезларда Сомонийлар давлатининг бошлиғи Нух ибн Мансур касал бўлиб, сарой табиблари уни даволашдан ожиз эдилар. Бухорода янги чиққан ёш табибнинг овозаси саройга ҳам етиб борган эди, уни амирни даволашга таклиф қилдилар ва унинг назоратида даволанган бемор тез фурсатда оёққа туради. Бунинг эвазига Ибн Сино сарой кутубхонасидан фойдаланиш имкониятига эга бўлади. Бу кутубхона ўша вақтда

¹ Ибн Аби Усайбиа. Уюн ал-анбо фи табақот ал-атиббо. Миср, 1882, 1-жилд, 3-бет.

бутун Ўрта ва Яқин Шарқдаги энг катта ва бой кутубхоналардан саналарди. Бир неча йил давомида кеча-кундуз тинмай мутолаа қилиш натижасида Ибн Сино ўз билим доирасини мислсиз даражада кенгайтирдик, у даврда шу қадар билимга эга бўлган бошқа бир кишини топиш мушкул эди.

Ибн Синонинг ўз давридаги йирик олимлар, жумладан, Абу Райхон Беруний билан бўлган илмий мунозаралари тахминан шу йиллардан бошланади. У ўзининг биринчи йирик асарларини ҳам Бухорода 1000—1001 йилларда ёзган.

999-йили Қорахонийлар Бухорони забт этиб, Сомонийлар давлатини йикитадилар. Бундан ташқари, айрим феодал ҳукмронлари орасидаги ўзаро урушлар ҳамон тинмай давом этар ва бу воқеалар Бухорода тинч ва хотиржамликда илмий ишларни давом эттиришга ҳеч қандай шароит қолдирмаган эди. Бунинг устига 1002 йили Ибн Синонинг отаси вафот этади. Оқибатда Ибн Сино Бухорони тарк этиб, Хоразм (Урганч)га кетади.

Хоразм ҳам Ўрта Осиёнинг қадимий бой ва маданий вилоятларидан бири бўлиб, XI асрнинг бошларида у ерда илмий ҳаёт анча ривожланган эди. Ўша вақтда Урганчда кўпгина замонасининг таникли олимлари яшар ва ижод этар эдилар, буюк Абу Райхон Беруний (973—1048) шулар жумласидандир.

Ўша вақтдаги газнавийлар ҳукмрони Султон Маҳмуд (998-1030) Хоразм ерларини ўз давлатига қўшиб олишга ҳаракат қилади. Унга тобе бўлишни истамаган Ибн Сино тахминан 1010-1011 йилларда Хоразмдан махфий равишда чиқиб, Хуросон томон йўл олади ва Каспий денгизининг шарқи-жанубида жойлашган Гургон амирлигига етиб келади. Бу ерда у Абу Убайд Жузжоний билан танишади, шундан бошлаб у йигит Ибн Синога энг яқин ва содиқ шогирд бўлиб қолади ва устозининг охириги нафасигача ундан ажралмайди.

Кўп ўтмай Ибн Сино Гургонда ўзининг илмий ишлари ва табиблик фаолиятини яна бошлаб юборади. Табобатга оид машҳур асари «Китоб ал-қонун фи-т-тибб» («Тибб қонунлари»)нинг 1-инчи китобини ва баъзи бир бошқа асарларини ёзишга киришади.

1014 йили Ибн Сино Гургонни ҳам тарк этади ва бир қанча муддат Рай ва Қазвин шаҳарларида тургандан кейин Ҳамдонга келади ва бувайхийлар ҳукмдори Шамс ад-давла (997-1021) хизматида қиради — олдин сарой табиби бўлиб ишлайди, сўнгра вазарлик мансабига кўтарилади. Давлат ишлари билан банд бўлишига қарамай илмий ишларни давом эттиради ва қатор асарлар яратади, ўзининг йирик фалсафий қомуси «Китоб аш-шиф»ни ҳам шу ерда ёзишга киришади. Юқоридаги номи зикр этилган Жузжонийнинг ёзишича, Ибн Сино жисмоний жиҳатдан ҳам жуда бақувват киши бўлган. Бирок шаҳарма-шаҳар дарбадарликда юриш, кечалари ухламасдан узлуксиз ишлаш ва бир неча бор таъқиб ос-

тига олиниб, хатто ҳибсада ётишлар олимнинг саломатлигига таъсир этмай қолмади. У 428 ҳижрий йилининг рамазон ойида (1037-йилнинг июнида) 57 ёшида Ҳамадонда вафот этди. Унинг қабри ҳозир-гача сақланиб қолган.

Ибн Сино ҳақиқий қомусий олим сифатида ўз давридаги фанларнинг деярли ҳаммаси билан муваффақиятли шугулланган ва уларга оид асарлар яратган. Турли манбаъларда унинг 450 дан ортиқ асарлари қайд этилган бўлса ҳам, замонлар ўтиши билан уларнинг кўпи йўқолиб кетган ва бизгача фақат 242 таси етиб келган¹. Шу 242 дан 80 таси фалсафа, илоҳиёт ва тасаввуфга тегишли, 43 таси табобатга оид, 19 таси мантиққа, 26 таси рухшуносликка, 23 таси табиёт илмига, 7 таси фалакиётга, 1 таси риёзиётга, 1 таси мусикага, 2 таси кимёга, 9 таси одоб илмига, 4 таси адабиётга ва 8 таси бошқа олимлар билан бўлган илмий ёзишмаларга бағишланган.

Олимнинг бизгача етиб келган умумий фалсафага оид энг йирик ва муҳим асари «Китоб аш-шифо» деб аталган. Уни ўз даврининг илмий қомуси деса бўлади, у 4 қисмдан иборат: 1) мантиқ 2) табиий фанлар 3) риёзиёт 4) илоҳиёт. Бу асарнинг арабча матни қисман бир неча марта нашр этилган бўлса ҳам, у бирон тилга ҳали тўла равишда таржима этилмаган, фақат айрим бўлимларигина турли ғарб ва шарқ тилларида чоп этилган.

Фалсафага оид иккинчи асари «Китоб ан-нажот» («Нажот китоби») бўлиб, унда «Китоб аш-шифо»нинг мазмуни қисқартиб баён этилган.

Ибн Синонинг энг сўнгги йирик фалсафий асари «Ал-ишорот ва-т-танбиҳот» («Ишоралар ва танбиҳлар») бўлиб, унда олим фалсафанинг асосий масалаларини қисқа ибораларда баён этган.

Ибн Синонинг форс-дарий тилида ёзилган фалсафий асарларидан энг муҳими «Донишнома» («Билим китоби») ҳисобланади. Бу асарнинг форсча матни ва русча таржимаси нашр этилган.

Ибн Сино бу асарларида ўзидан олдинги ва ўз давридаги табиий фанлар ва фалсафанинг ютуқларидан фойдаланган ҳолда шундай бир фалсафа яратдики, бу фалсафани ўрта аср Шарқидаги назарий билимларнинг энг юкори чўкқиларидан бири деб таърифлаш мумкин.

Фанларни маълум бир тартибда туркумларга ажратиш, яъни уларни таснифлаш табиатшуносликнинг муҳим ва асосий масалаларидан бири бўлиб, уни ҳал қилиш учун маълум бир фалсафий нуқтаи назардан ёндошиш талаб этилади. Шунинг учун ҳам масала билан доимо ўз даврининг буюк мутафаккирлари бош қотириб келганлар. Ибн Сино ҳам бу муҳим масала билан шугулланиб, маълум қоидаларга асосланган ўзига хос тасниф тузган.

¹ Яхё Маҳдавӣ. Фихрист-и нусхаҳо-йи мусаннафот-и Ибн Сино. Техрон, 1333 (1954).

Ибн Синонинг фалсафий таълимотлари фақат Шарқдагина эмас, балки Ғарбий Европа мамлакатларида ҳам кенг ёйилди ва Уйғониш даврида илмий дунёкарашнинг вужудга келишида катта аҳамият касб этди.

Ибн Синонинг табобат фани соҳасидаги хизматлари айниқса буюқдир. У ўз асарларида энг қадимги фанлардан бири бўлган тиббиётнинг ўзидан олдинги минг йиллик тараққайтига яқун ясабгина қолмай, уни янги юқори босқичга кўтарди, хатто бу фаннинг кейинги асрларда эришган бир қанча ютуқларини олдиндан кўра билди.

Ибн Синонинг бизгача етиб келган тиббий асарлари 30 дан ошади. Шулардан асосийлари ўзбек тилига таржима қилиниб нашр этилган¹.

Ибн Синонинг табобатга оид энг йирик шох асари «Китоб алқонун фи-т-тибб» («Тибб қонунлари китоби») ҳисобланади. Ўз давридаги тиббиёт фанининг муфассал қомуси ҳисобланган бу асарда инсон соғлиги ва касалликларига оид бўлган барча масалалар мантикий тартибда тўла баён этилган. «Қонун» 1012-23 йиллар мобайнида ёзилган бўлиб, унинг кўлөзма нусхалари тезлик билан тарқалади.

Бу асар кўп ўтмай Европага ҳам етиб келди. XII асрдаёқ Кремоналик Герард (1114 - 1187) «Қонун»ни арабчадан лотин тилига таржима қилади ва шундан кейин Европа дорилфунунларида табобат фани Ибн Сино асарлари бўйича ўқитила бошлайди. «Қонун» ўзининг асосий қўлланма ва дарслик сифатидаги қийматини 500 йилдан ортиқроқ вақтгача сақлаб қолди. Биринчи бор у Уйғониш давридаги инсонпарварлик марказларидан бири бўлган Страсбург шаҳрида 1473 йили босилиб чиқади. Умуман «Қонун» 40 мартадан ортиқ тўла ҳолда нашр этилган. Айрим қисмларининг наشري эса сон-саноксиздир.

Унинг арабча матни 1593 йилиёқ Римда нашр этилган эди. Кейинчалик XIX асрда бир неча бор қайтадан босилди. «Қонун»нинг айрим қисмлари инглиз, немис ва француз тилларига ҳам таржима қилинган бўлса-да, бу муҳим асар кейинги вақтларгача ҳозирги

¹ Улар қуйидагилар: Ҳикматуллаев Х. Абу Али ибн Синонинг «Юрак дорилари» номли рисоласи, Т. 1966; Шоисломов Ш. Ибн Синонинг тибб ҳақидаги шеърый асари («Уржуза») Т. 1972; Абу Али ибн Синонинг соғлиқни сақлашга доир рисоалари, Э. Талабов таржимаси. Т. 1978. Бу уч асардан ташқари Ибн Синонинг қуйидаги 7 рисоласи У. И. Каримов ва Х. Ҳикматуллаевлар томонидан ўзбек тилига таржима қилиниб, «Тиббий рисоалар» номи билан бир китоб шаклида нашр қилинган (Т. 1987); «Томир уриши ҳақида мақола», «Шахвоний қувват ҳақида рисола», «Сафарда юрвчиларнинг тадбири ҳақида рисола», «Сиканжубин ҳақида рисола», «Қон олиш ҳақида рисола», «Сачратки ҳақида рисола», «Жудия рисоласи».

замон тилларидан биронтасига тўла ҳолда таржима қилинмаган эди. Бу қийин ва масъулиятли ишни ўзбек шарқшунослари табиблар билан ҳамкорликда амалга оширдилар: «Қонун»нинг бешала китоби ўзбек ва рус тилларида 1954-1961 йиллар мобайнида Тошкентда нашр этилди. 1980 йили Ибн Сино туғилганига 1000 йил тўлиши муносабати билан «Қонун»нинг иккинчи тузатилган наشري эълон қилинди¹.

Ибн Сино «Қонун»ни беш китобга бўлган.

I китобда табобатнинг умумий назарияси: инсон анатомияси ва физиологияси, касалликларнинг келиб чиқиш сабаблари ва уларнинг аломатлари, даволашнинг умумий асослари, бадантарбия ва соғлиқни сақлаш тадбирлари баён этилган.

II китоб доришуносликка бағишланган бўлиб, унда ўсимлик, маъдан ва ҳайвонлардан олинадиган **811** содда дорининг номини алифбо тартибида жойлаштириб таърифланади ва ҳар бир дорининг қайси касалликка даво эканлиги кўрсатилади.

III китобда «жузъий» касалликлар, яъни инсоннинг бошидан товонигача ҳар бир аъзосида бўладиган касалликлар, уларни аниқлаш ва даволаш усуллари баён этилади.

IV китоб инсоннинг бирон муайян аъзосига хос бўлмаган, балки бутун гавдасида юз бериши мумкин бўлган касалликларга бағишланган.

V китобда мураккаб дорилар, яъни табиатда тайёр ҳолда учрамайдиган даволар (турли тарёқлар, маъжунлар, малҳамлар, ҳаб дорилар ва ҳ. к.) ни тайёрлаш тўғрисида гап боради.

Ибн Сино соғлиқни сақлаш, турмуш гигиенаси ва тўғри-оқилона овқатланиш масалаларига катта аҳамият беради, унинг бу соҳадаги маслаҳатлари ҳозиргача ҳам ўз қийматини йўқотган эмас. Саломатликни сақлашда бадантарбиянинг барча ёшдаги кишилар учун ҳам зарур эканлигини қайта-қайта таъкидлайди.

Инсон танасига ташқи омилларнинг таъсири масаласига катта аҳамият берган Ибн Сино баъзи касалликларнинг сув ёки ҳаво орқали тарқалиши мумкинлигини таъкидлайди.

Касалликларни (хусусан ички касалликларни) тўғри аниқлаши, уларнинг қандай кечишларини тўла ва аниқ тасвирлаб берганлиги ва бу соҳадаги қатор кашфиётлари Ибн Синони ҳозирги замон терапиясининг асосчиларидан бири, деб аташга имкон беради.

¹ Абу Али ибн Сино тиб қонунлари, I китоб, Т. 1983 (таржимонлар А. Расулев, С. Мирзаев, У. И. Каримов, А. Муродов); II китоб, Т. 1982 (Таржимонлар С. Мирзаев, А. Расулев, У. И. Каримов, А. Муродов, Қ. Муниров); III китоб, I жилд, Т. 1979 (таржимонлар А. Расулев, А. Қаюмов); III китоб, 2-жилд, Т. 1980 (таржимонлар С. Мирзаев, А. Расулев); IV китоб, Т. 1980 (таржимонлар А. Расулев, А. Уринбоев); V китоб, Т. 1980 (таржимон У. И. Каримов). Иккинчи нашрни тайёрловчилар У. И. Каримов ва Ҳ. Ҳикматуллаев.

Менингит, ошқозон яраси, зотилжам, ўпка яллиғланиши, сариқ касаллиги, қизамиқ, чечак, турли ёмон яралар ва қатор бошқа касалликларни шу қадар тўғри ва муфассал таърифлаб берганки, унга ҳатто ҳозирги замон шифокорлари ҳам қойил қоладилар.

Ибн Сино асабий ва руҳий касалликларни аниқлаш ва уларни даволаш соҳасида ҳам кўп янгиликлар киритган.

Унинг жарроҳлик соҳасидаги ишлари ҳам жуда муҳимдир.

Ибн Синонинг доришуносликка қўшган хиссаси ниҳоятда салмоқлидир. У таклиф этган дорилар асрлар давомида кенг ишлатилиб келган. Уларнинг кўпи ҳозир ҳам ўз қийматини йўқотган эмас.

Ибн Сино каби ўзининг бутун билими ва ҳаётини инсон саломағлигини сақлашга, табиат қонунларини очишга, адолат ва ҳақиқат учун курашга бағишлаган буюк олимларнинг асарлари кўп асрлардан бери бутун инсоният учун битмас-туганмас билим манбаи вазифасини ўтаб келиш билан бирга, ҳозир ҳам улар маданий тараққиётга, ва хусусан инсон саломатлигини сақлаш ишига хизмат қилмоқда. Мана шунинг учун орадан 1000 йил ўтган бўлишига қарамаздан буюк ватандошимиз Ибн Синонинг номи барча халқлар тилида катта эҳтиром билан зикр этилмоқда ва асарлари қайтадан нашр этилмоқда.

Ўрта аср Шарқ табобатининг энг мўътабар қомуси ҳисобланган «Тиб қонунлари»нинг ўзбек ва рус тилларига таржима қилиб нашр этилиши Ибн Синонинг бу асарига бўлган қизиқишни бекиёс ортирди. Бироқ бу нашрларнинг кам нусхада чоп этилганлиги кенг ўқувчилар оммасининг бу китобга бўлган эҳтиёжини қондира олмади. Шуларни ҳисобга олиб «Қонун»нинг кўпчилиқни қизиктирган мавзуларга бағишланган бобларини танлаб олиб алоҳида китоб ҳолида нашр этишни маъқул кўрилди.

Ушбу китобда олимнинг соғлиқни сақлашга оид фикр-мулоҳазаларига, шунингдек ҳозирда ҳам кенг тарқалган айрим касалликлар ва уларни даволаш учун ишлатиладиган содда ва мураккаб дорилар ҳақидаги тавсияларига кенг ўрин берилди. Ўқувчиларда Шарқ табобатининг назарий масалалари ҳақида оз бўлса-да тасаввур ҳосил қилиш мақсадида «Қонун»нинг тиб илмининг назарий масалаларига бағишланган айрим бобларидан ҳам парчалар келтиришни лозим топилди. Тушуниш қийин бўлган баъзи истилоҳлар китрб сўнгида алифбо тартибида жойлаштирилиб изоҳланди. Китоб «Тиб қонунлари»нинг юқорида зикр этилган иккинчи наشري асосида тузилди.

Кўлингиздаги «Сайланма»ни нашрга тавсия қилиш чоғидаги мухокамаларда қатнашган кўпгина шарқшунос олимлар, нашриёт ходимлари ва ҳар хил соҳадаги мутахассислар ўзларининг бир қатор ҳолисона фикрлари билан уни баъзи бир жузъий камчиликлардан холи бўлишига қўмақлашдилар ва уми 3 жилдада нашр этишлиқни маслаҳат бердилар. Асар ҳажми катта бўлганлиги учун биз уларнинг бу маслаҳатларига қўшилдик.

Шу муносабат билан «Тиб қонунлари» китобини мутолаа қилувчи китобхонга ёрдам тарзида тайёрланган «Айрим истилоҳлар изоҳи», «Содда дорилар номлари», «Оғирлик ўлчовлари», «Шахсий номлар» рўйхатларини III жилд охирида бердик. Қўлингиздаги Сайланма ЎзР Фанлар Академияси Абу Райҳон Бериий номидаги шарқшунослик институтида тайёрланди.

**Убайдулла КАРИМОВ,
Ҳамидулла ҲИКМАТУЛЛАЕВ.**

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi
<https://kitobxon.com/uz/asar/341> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси
<https://kitobxon.com/uz/asar/341> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию можно
найти на сайте <https://kitobxon.com/ru/asar/341>